

DOI: [10.38027/ICCAUA2022TR0014](https://doi.org/10.38027/ICCAUA2022TR0014)

LEVANTEN KÜLTÜRÜNÜN 19. YÜZYIL İZMİR KENT FORMU VE DOKUSUNDA İZLERİ

‘Bildiri, Başkent Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Yüksek Lisans Programı’nda Dr. Öğr. Üyesi Çağla Caner Yüksel danışmanlığında yürütülmekte olan “Levanten Kültürünün 19.Yüzyıl İzmir Kent Morfolojisine Etki Üzerine Bir İnceleme” adlı yüksek lisans tezine dayandırılarak hazırlanmıştır.’

İlayda Gürhan

*Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Ankara, Türkiye
E-mail: ilaydagurhann@hotmail.com*

Özet

19. yüzyılda İzmir Osmanlı İmparatorluğu’nun en önemli dış ticaret merkezlerinden biriydi. Türkler, Rumlar, Ermeniler, ve Levantenler gibi farklı etnik grupların beraberinde getirdiği toplumsal yapıdaki çeşitlenme, kentin kültürel ve fiziksel yapılanmasını etkilemişti. Kendi mahallelerini çevreden bağımsız olarak kuran ve kentin ticaret hacminin ekseriyetini ellerinde tutan Levantenler, kıyı şeridinde deniz ticareti sebebiyle limana yakın olmak için güvenlik sebebiyle tehlike ve ihtiyaç halinde kendilerini kolaylıkla tahliye edebilmek için yerleşmişlerdi. Levantenler, kendilerine özgü yaşam biçimlerine cevap verebilecek mekânlarıyla İzmir’in kentsel form ve dokusunun biçimlenmesini etkilemişlerdir. Bu kapsamda bu bildiri Levantenlerin İzmir’in 19. yüzyıldaki mekânsal gelişim ve biçimlenmesindeki etkisini irdelemektedir. Bu çerçevede, 19. yüzyılda görsel temsil aracı olan fotoğraflar, kartpostallar, haritalar ve kent planlarından yararlanılan çalışmada; kent ölçeğinde, kentin kıyı şeridinde Frenk Mahallesi olarak bilinen Levantenlerin yaşam çevreleri ve mimari ölçekte, mahalle dokusunu oluşturan birimler, kente Levanten kültürle birlikte yeni tanıtılan eğlence ve konaklama yapılar gibi mimari tipleri esas alan morfolojik çözümlemeler ve değerlendirmelerle Levantenlerin 19. yüzyıl İzmir’inde izleri tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Levanten; İzmir; Kent Morfolojisi; Kültür.

1. Giriş

İzmir kenti kuruluşundan itibaren Anadolu’nun önemli liman kentlerinden biri olmuştur. Coğrafi konumu sebebiyle dışarıdan gelebilecek saldırılara savunma kolaylığı sağlaması, doğal bir liman kenti özelliğini taşıması, körfeze akan dereleri sayesinde verimli tarım arazileri barındırması gibi özellikleri ile toplumun temel ihtiyaçlarına cevap verebilmesi şehrin önem kazanmasında rol oynamıştır. İzmir kenti, önemli bir kent olması neticesinde tarih boyunca çok sayıda topluma, kültüre ev sahipliği yapmış bununla beraberde çok sayıda savaş görmüştür. Yapılan savaşlar ve yaşanan doğal afetler sebebi ile şehir sürekli bir yıkım ve yeniden yapım süreci geçirmiştir. Tarih üzerine tarih yazılmış, kent üzerine kent yapılmıştır. Bunun sonucu olarak yıkımlar ve yeniden yapımlardan dolayı çok katmanlı, tarihi evrelere ev sahipliği yapan kentte yaşanmışlığın, anının ve tarihin izlerini sürmek zordur. 14. yüzyılda Kadifekale yamaçlarında Müslüman Türklerin, Limankale’de Hristiyanların ayrı ayrı egemenlik sürmesi ile 20. Yüzyıl başlarına kadar sahip olunacak kent kimliğinin temelleri atılmıştır. Kentte bulunan farklı etnik grupların birbirinden bağımsız hayat sürmeleri ile asimile olmamalarından dolayı bir kent içinde birbirinden ayrılan farklı kent kimlikleri gelişmiştir. Şehrin morfolojik yapısı ve kimliği o kentte bulunan sosyal grupların, kültürlerinin yansımasıdır.

1.1 Kent Morfolojisi

Morfolojik yaklaşım, şehir coğrafyası çalışmalarında bir akımı temsil etmiştir. Morfoloji veya fizyonomi şekil, biçim anlamına gelmektedir (Ayan, 2010). Şekil kelimesi “bir nesnenin dış çizgileri bakımından niteliği, dıştan görünüş biçimi olarak tanımlanmaktadır.” (Türkçe Sözlük, 1983) Kent, zaman içinde sosyal ve ekonomik faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Kültürler tarafından yönlendirilmiş bireysel ve küçük grup eylemlerinin toplamıdır. Kent morfolojisi şehre, yaşayan bir organizma olarak yaklaşmaktadır. Odak noktası; sosyal, dinamik ve ekonomik güçlerin beraber doğurduğu bir sonuç olan fiziksel dünyadır (Moudon, 1997). Kentler tarihleri boyunca barındırdıkları insan toplulukları tarafından inşa edilmişler, geliştirilmişler ya da geriye dönük eksi bir gelişim göstermişlerdir. Binalar, cadde ve sokaklar, bahçeler, parklar ve anıtlar gibi olgular morfolojik analizin ana elemanlarıdır. Bu olgular zaman içerisinde dönüşüme uğraması sebebiyle, yaşanan ve yaşayan birer organizma olarak kabul edilmiştir. Aralarında sıkı ve dinamik bir ilişki bulunmaktadır (Moudon, 1997). Şehrin fiziksel yapısı, formu ve bileşenlerinin incelenmesi ve bu öğeler arasında ilişkiler kurulması kent morfolojisi olarak adlandırılmıştır (Wilkinson & Willoughby, 1962). Farklı coğrafyalarda farklı kültürler oluşturan insanlar, kültürleri ile birlikte gelişim göstermiştir.

“Kent morfolojisi, bir bilimsel araştırma alanı olarak yapı planlarının sınıflandırılması olarak tanımlayabileceğimiz bina tipolojilerinden, kentlerin bir bütün olarak biçimsel özelliklerinin anlaşılması olan kent makroformu araştırmalarına kadar kent ve kenti buluşturan fiziksel parçaların biçimsel özelliklerinin araştırılıp, kavranmasına yönelik son derece geniş bir ilgi ve çalışma alanını kapsamaktadır.” (Ayan, 2010)

2. Kapsam ve Yöntem

Bu çalışmada Levanten toplumun, İzmir kent merkezindeki oluşuma ve gelişime etkisi incelenmektedir. Levantenlerin özellikle etkinliğini gösterdikleri 19. yüzyıl ve rıhtımın inşası ile hız kazanan inşaa faaliyetleri ile 19. yüzyılın son çeyreğinde İzmir kent morfolojisi ele alınmıştır. Kent ölçeğinden başlanarak yapı ölçeğine inilmiştir. Sosyal, kültürel ve fiziksel anlamda farklılık oluşturan batı toplumunun kimliklerinin, kent morfolojisi üzerine etkisi incelenmiştir.

Kent morfolojisi ağırlıklı olarak Levantenlerin en etkin dönemleri olan 19. yüzyılın son yarısı üzerinden ele alınmıştır. Kent merkezi ikili bir şehir yapılanması ile karşımız çıkmaktadır. Frenk Mahallesi, kent merkezinde Levantenlerin yaşam alanıdır. Öncelikli olarak 1856, 1876 ve 1905 tarihli haritalar üzerinden ilk kentin makroformu incelenmiş ve sonra Frenk Mahallesi ve yakın çevresine odaklanılmıştır. Devamında mahalle ölçeğinden yapı ölçeğine inilmiş ve kıyı boyunca ve rıhtım üzerine inşa edilen yapılar tipo-morfolojik açıdan değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Son döneme tarihlenen bu yapılar kent genelindeki yapı tipolojisinin olgunlaşmasını tamamlamış yapılardır. Farklı yapı tiplerinin incelenmesine olanak sağlayan rıhtım yapıları, kullanıcılarının kimliklerini büyük ölçüde yansıttığı göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Rıhtımda bulunan farklı işlevlerdeki yapılar Levanten topluluğunun ihtiyaçlarını ve gerekliliklerini gözler önüne sermiştir. Üslup açısından incelendiğinde de Levantenlerin özü olan Avrupa'nın o dönem hakim mimari anlayışının bir yansıması ile inşa edilmiş ve kent silüetinde yerini almıştır.

Şu ana kadar İzmir kent araştırmaları kapsamında İzmir'in Cana Bilsel'in, Sibel Zandi Sayek'in özellikle kent planları üzerinden morfolojik çözümlenmesi üzerine çalışmalar vardır. Diğer taraftan Muharrem Yıldız'ın Levantenler üzerine yapılmış çalışmaları vardır. Bunlardan Salih Nari'nin sosyal tarih çalışmaları ve de Levanten köşkleri üzerine yapılan Hümeysra Birol Akkurt'a ait çalışmalarda vardır.

Bu çalışma ise kent bağlamında Levanten kültürünün kent morfolojisindeki izlerini irdelemektedir. Ve bunu kent ölçeğinden başlayarak, sırasıyla Frenk Mahallesi'ne odaklandığı mahalle ölçeği dolayısıyla ve de bunun içinde tek yapı ölçeğine, mimari tipo morfoloji çözümlenmelerini kapsayarak yapmaktadır. Kent merkezindeki bu inceleme sosyal yapının ve yaşam kültürünün, kent mekânını ve kentteki mekânları oluşturmadaki ilişkiye yöneliktir. Bu alanda; kentin ve yapının oluşmasına sebep olan yaşama biçimi ve kültürü, mekân kullanımları, kentin oluşumu, ulaşım ağları, yapı adaları, yapılar, yapıların sosyal yaşam içindeki rolü, yapım sistemi ve malzemeleri, yapıların kent mekânları ile kurduğu ilişki, yapıların mimari elemanları ile Levantenlerin temsil biçimi olarak ortaya konmaktadır.

3. İzmir'in Tarihçesi

Şekil 1. Güncel İzmir haritası üzerinden İzmir dönemlerinin yerleşim alanları

Günümüzde İzmir olarak bildiğimiz isim, Smyrna kelimesinden türemiştir. Türkler tarafından ele geçirildikten sonra ise İzmir biçimine dönüşmüştür.

Eski İzmir'in kuruluş yeri olarak şimdiki Bayraklı'da yer alan Tepekule adındaki ören yeri gösterilmektedir. (Yılmaz & Yetkin , 2002) Bayraklı 'da yapılan kazılar sonucu elde edilen buluntular İzmir'in kuruluşunu MÖ 3000 yıllarına tarihliler. (Yılmaz & Yetkin , 2002) Yapılan araştırmalar İzmir'in bir Aiol kenti olduğunu göstermektedir. Bir dönem Hitit İmparatorluğu'nun bünyesine girse de, İyonyalılar tarafından ele geçirilene kadar Aiol kenti olarak kalmıştır (Yılmaz & Yetkin , 2002).

Dönemdeki gelişmeler, İyon kentlerinin ticaret yoluyla zenginleşmesine ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Kentin ikinci kurulduğu yer, Kadifekale yamaçlarından denize doğru uzanmaktadır (Yılmaz & Yetkin , 2002).

İzmir MÖ 3. yüzyılın başlarında Efeslilerin tavsiyesi üzerine 13. İyon kenti olarak kabul edilmiştir. Helenistik dönemdeki savaşlarda özgür kent olarak kalmayı başarmıştır. İzmir MÖ 133 yılında III. Attolos'un ölümü ve vasiyeti üzerine Roma İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Canpolat, 1992)

Roma İmparatorluğu döneminde kent önemli eserler kazanmıştır. Yapılan imar çalışmaları sonucunda kentin görüntüsüne Roma mimarisi hakim olmuştur. Her türlü tahribata rağmen büyük bölümü günümüze ulaşmış devlet agorası dönemin en dikkat çekici yapılarından birisidir. Ayrıca tiyatro, stadyum, iç limanın yakınlarında olduğu düşünülen İzmir'in ticaret agorası da günümüze ulaşamayan eserlerdendir (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Canpolat, 1992).

Bizans erken dönemden itibaren İzmir'i dini bir merkez olarak tanımıştır. İzmir dini merkez olması sebebiyle İmparator Leon, kenti Konstantinopolis dışındaki kentlerin başkenti ilan etmiştir. Her ne kadar yangın, deprem gibi doğal afetler veya savaşlar Bizans kentine zarar vermiş olsa da Bizans'ın İzmir kenti üzerinde iz bırakabilecek potansiyelde imar çalışması yürütmemiştir. (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Daş, 2009)

11. yüzyıldan itibaren kentte yeni bir dönüşüm evresi yaşanmıştır. Bu dönemde bölgeye gelen Türkler ve Bizans arasında şehir bir kaç kez el değiştirmiştir. Buna Haçlı Seferleri de dâhil olduğundan kentin bu yüzyılda çekişmeli bir döneme sahne olduğu bilinmektedir. (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Daş, 2009)

1071 yılına gelindiğinde Bizans'ın Selçuklu orduları tarafından aldığı yenilgi ile Anadolu toprakları ve kent için yeni bir döneme geçilmiştir. Anadolu'nun yerleşimi ve nüfus dağılımı hızlı bir şekilde değişmeye başlamıştır (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Daş, 2009).

Çaka Bey'in İzmir'i hakimiyet altına alması ile kent önemli bir döneme girmiştir. Çaka Bey'in ölmesi ile beraber kent tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Böylece şehir uzun süre devam edecek olan yapısına kavuşmuştur. Aynı zamanda bu durum önce Aydınolu devamında Osmanlı döneminde, ticari faaliyetler yürütmek, sağlanan ayrıcalıklardan yararlanmak gibi benzer sebepler ile İzmir'e yerleşen Levantenlerin bu bölgeye yerleşmesinin temellerini oluşturmuştur. (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Canpolat, 1992)

15. yüzyılın başında Timur bir sefer düzenleyerek Liman Kalesi'ni ele geçirip yıktırmıştır. Sonrasında şehri Aydınolu beyliğine vermiştir. 1426 yılında Osmanlılar Aydınolu Beyliği'ne son vererek kenti hâkimiyetleri altına almışlardır. Böylece kent yıllardır süregelen yönetimdeki belirsizliği son bulmuştur. (Yılmaz & Yetkin , 2002) (Daş, 2009)

Osmanlı Devleti kenti ele geçirdiğinde kent harap durumdadır ve Osmanlı, Ege Denizindeki hâkimiyetini tam olarak sağlayamamıştır. II. Mehmet Liman Kalesi'ni yeniden yaptırarak şehri uzun yıllar denizden gelecek saldırılara karşı savunulmasını sağlamıştır. Zamanla ticari faaliyetler sonucu artan ekonomik refah sayesinde kentte ticari altyapı üzerine bir inşaat patlaması olmuştur. Gümrük binaları ve bedesten inşa edilmiştir. Kentin su ihtiyacının giderilmesi için su kemerleri, çeşmeler planlanmış ve inşa edilmiştir. Ticari canlılık İzmir'i nüfus açısından kozmopolit bir kente dönüştürmüştür. Bu dönüşüm sonucu Levanten bir nüfus grubu oluşmuştur. Levantenler yerleştikleri Frenk Mahallesi'ni kendi batı kültürleri ile inşa etmiş ve bunu çevrelerinden ayırmıştır. Bu bölgede kendi kültürlerine ait ibadethaneler, kulüpler, lokantalar, kültür merkezleri, hastaneler inşa etmiştir. (Yılmaz & Yetkin , 2002)

4. Levantenler

4.1 Levantenler ve Levanten Kavramı

Levanten kelimesi; doğuya ilişkin, doğuda yaşayan veya doğulu manalarına gelmektedir. Fransızca Güneş'in doğması anlamına gelen "Lever" sözcüğünden türemiştir. Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar aracılığıyla, Haçlı Seferleri sonunda Sayda ve Sur gibi kentlerle ticaretin gelişmesi günlük dilde bu adın yaygınlaşmasına sebep olmuştur. (Ethem Eldem, 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Levantenler ya da Avrupalılar" toplantısı panel metni)

İzmir'e yerleşmiş bulunan ve kente gelişleri 14. yüzyıla kadar uzanan bir azınlık, bazen "Frenk", bazen de "Levanten" adıyla karşımıza çıkmaktadır. Beyru; bu grubu, ithal edilmiş, buraya taşınmış ırkların bir birikimi olarak görenlerin bulunduğunu, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa kökenli yabancıların tümünün bu ad ile tanımlandığına dikkat çekmektedir. Avrupalı bir aileden gelmiş ve bu ülkeye yerleşmiş kişilerin tümüne "Levanten" demektir. (Beyru, 2000)

Levantenlerin kökeni üzerinden bir Levanten kimliği tanımlamak pek kolay değildir. Bunun sebebi, Levantenlerin soyağacına bakıldığında farklı kökenlerin bulunmasıdır. Levantenler Osmanlıya Avrupa'dan gelen farklı ulusların oluşturduğu insanlardır. Levantenler Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya, Hollanda, Avusturya-Macaristan, İngiltere vb. devletlerin insanlarından oluşan bir etnik gruptur. Bu ülkelerin insanları Osmanlıya geldiklerinde kendi aralarında evlilikler

yapmıştır. Bu durumun sonucu olarak Levantenlerin kökenleri fazlaca ulusa dayanmaktadır. Levantenlerin köken itibarıyla ağırlıklı olarak Fransız ve İtalyan kökenine sahip oldukları görülmektedir. Bulundukları coğrafyada birçok kültür ile bir arada yaşamayı başaran Levantenler, kültürler arası uzlaşmayı sağlamıştır. (Yıldız, 2012)

4.2. İzmir’de Levanten Toplumu

Levantenler, genel olarak ülkelerinde bulamayacakları yaşam koşulları ve iş bulma nedenleriyle Doğu Akdeniz liman kentlerine gelmişlerdir. Bu gelişler daha çok koloni şeklinde olmuştur ve ticari ayrıcalıklar nedeniyle özellikle ticaretle uğraşan bu kişiler, Küçük Asya’da – Asia Minor (Anadolu’da) önemli zenginlikler kazanmışlardır (Üsdiken, 2006).

Levantenlerin kazandıkları paraları devletten sağladıkları ticari ayrıcalıklar sayesinde sürekli arttırmak istemeleri İzmir ve İstanbul’a gelip yerleşmelerinin en önemli nedenidir. (Üsdiken, 2006)

Levantenlerin İzmir’e gelmesinin en temel sebebi ticaret hacmi istemi ve pazar arayışıdır. Özellikle 1856’da verilen mülk edinme hakkı kentin önemli miktarda göç alma sebebi olmuştur.

19. yüzyılda Osmanlı Avrupa ilişkileri yoğunlaşması sebebiyle, azınlık grup olan Levantenler toplum içinde güçlenmiş, ticari hayatta ön plana çıkmış ve sosyal yaşamda sivrilmışlerdir. (Yıldız, 2012)

Ticaret hacminin genişlemesi ve Levanten toplum sosyo-kültürel alanda güçlenmesi ile birlikte, batılılaşma anlayışı da giderek artan bir güce sahip olmuştur. Birçok araştırmacı Levantenleri iki gruba ayırmıştır. Birincisi patron konumunda bulunan Avrupa kökenli, ekonomik güce sahip olanlardır. Diğer bir grup ise Osmanlı topraklarında doğup büyümüş, batı kültürüne hayranlık besleyen ama bu kültüre sahip olamayanlardır.

Gözlenen bir diğer durum da, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Levanten toplumun, sosyal hayatın birçok alanında olduğu gibi, spor alanında da toplumu yönlendiren, beğeni ve alışkanlıklarını topluma yayan bir tutum içinde olmasıdır. Levantenler eğitim alanına da oldukça önem vermekteydiler. Katolik dini misyonlarına bağlı olarak öğretimin eski yıllara dayandığını söylenebilmektedir. (Yorulmaz, 1988)

Uluslararası bir ticari limana dönüşen İzmir kenti içinde birçok etnik ve dini grubu barındırmaktadır. İzmir kentinin kozmopolit yapısının oluşumunda Osmanlıya ticaret için gelen Levanten toplumunun katkısı büyük ölçüdedir. (Akkurt, 2004)

İzmir kenti Osmanlı döneminde belirgin bir değişim geçirmiştir. Kent Pagos Dağı’ndan (Kadifekale’den) kıyıya doğru yelpaze gibi yayılmış, dağın yamacında Türk mahalleleri kurulmuştur. Kıyıya indikçe Türk mahallelerinin çeperine Yahudi ve Ermeni mahalleleri kurulmuştur. Kıyıya gelindiği zaman Levantenlerin yaşama alanları yer almıştır. Levantenlerin konutları, sosyal yaşantısının geçtiği mekânlar, okulları ibadethaneleri kısacası mahalleleri deniz kıyısına paralel olarak gelişim gösteren Frenk Caddesi çevresinde gelişim göstermiştir. (Akkurt, 2004)

İzmir Levanten Toplumun kent merkezindeki yaşam alanı bugünkü kıyı şeridi olan Alsancak bölgesidir. 1890’larda yeni rıhtımın inşası ile birlikte toplumsal hayatın merkezi de yer değiştirmiş, Frenk Sokağı’ndan (eski merkez) rıhtıma yönelmiştir. (Yorulmaz, 1988)

İzmir’deki Levantenlerin farklı yaşam alanlarını anlamak için söz konusu konut yapılarındaki mimari üsluba bakılmalıdır. Levanten toplumunun kent merkezindeki yaşama alanları ele alındığında bu alanları oluşturan konutlar iki ana grupta incelenebilir. Birincisi mimari biçimlenmede temel ortak özelliklere sahip olan, sıra ev niteliğinde konumlanmış, yoğunlukla Punta, Mektupçu ve Mithat Paşa’da saptanan konut örnekleridir. Diğer ise tekil konutları, ölçek farklılıkları, gösterişli kitle ve cephe düzenlemeleriyle göze çarpan, genellikle rıhtımda konumlanmış diğer Levanten konut örnekleridir. Bornova, Buca gibi çevre yerleşimlerde konumlanmış Sakız tipi olarak da adlandırılan Levanten köşklerinde ise kullanıcıların sosyal statüsü, toplumsal yaşam içindeki etkisi ve gücünü ifade eden, ana vatanlarının geleneksel ve/veya popüler mimari ifadelerini, ihtişamı, çağdaşlığı temsil eden bir mimari söylem yer almaktadır. (Akkurt, 2004)

5. Kent Morfolojisine Etki

Şekil 2 Storari (1856), Saad (1876) ve Baedeker's (1905) Haritaları'nın Çakıştırılması. Altlık Olarak (Gençer, 2012)

Kente genel anlamda bakıldığı zaman kozmopolit bir yerleşimle karşılaşmaktayız. İzmir; Türkler, Rumlar, Ermeniler, Levantenler gibi farklı etnik grupların farklı kültürlerini barındırmaktadır. Farklı kültürler, farklı anlayışlar ve farklı yaşamları getirmektedir. Kendi mahalleleri kurarak özde bağımsız yaşam çevrelerin oluşturan bu etnik gruplar, kendilerine has mekânları da ortaya koymaktadırlar.

Bizans döneminde başlayıp Osmanlının son dönemine kadar İzmir'e gelen Levantenler deniz kenarında kendi yaşam alanlarını oluşturmuşlardır. Kendi mahallerinin çevreden bağımsız olarak kuran Levantenler çoğunlukla kıyı şeritlerini seçmişlerdir. Bu durumda şehir ikiye bölünmüştür. Kadifekale civarlarından Müslüman Türkler ve deniz kıyısından Levantenler bulunmaktadır. Farklı etnik grupların birbirlerinde bağımsız kurdukları farklı mahalleler sayesinde kültür etkileşimi kısmen olsa dahi özden kopulmamıştır. Farklı kültürlerin temelini oluşturduğu kendilerine ait yaşam çevreleri ve mekânları dikkat çekmektedir.

Kentte ticari ve sosyal yaşamın odağı ağırlıklı olarak Frenk caddesinde ve çevresinde şekillenmektedir. 1876'ya kadar kentsel yaşam merkezi, toplumun ticaretinin döndüğü, hangarları ve depoları üzerinde bulundurduğu, sosyal alanlar için kafe ve barlarında bulunan Frenk Caddesi'dir. 1876'da Rıhtım inşası ağırlıklı imar faaliyetleri ve kentsel mekânlar buraya doğru genişlemiştir.

5.1 1856 Storari İzmir Planı ve Frenk Caddesi

Frenk Caddesi, Rıhtım inşasına kadar kentin toplumsal merkezi olmuştur. Bir liman kenti olan İzmir'de ticaret merkezide yine Frenk caddesidir. Üzerinde bulundurduğu kafeler, barlar, dükkânlar, depolar ile bir yaşam omurgasıdır. Frenk Caddesi kıyıya paralel bir şekilde uzanmaktadır. Yaşam omurgası olan Frenk Caddesi, ulaşım ağının toplayıcısı ve birleştiricisi niteliğindedir. Önceleri ulaşım ağı, zaman içinde süregelmis ve plansız bir şekilde oluşmuştur. Levanten kültürünün bir getirisi olan ve Avrupa şehir planlarında kullanılan, birbirini dik kesen yollar ve ızgara plan burada da görülmektedir. Zaman içinde plansız ve gerekliliklere hızlıca cevap vererek oluşan yapı adaları yol ağının bir getirisi olarak dikdörtgen formdadır. Yapı adaları oldukça uzun ve oldukça ince formdadır.

Levantenlerin batılı kültürünün bir yansıması olan bu ızgara plan önceleri kendiliğinden oluşmuştur. Sonraları kuzeye doğru gelişme ve genişleme gösteren kentte Punta'ya yerleşmeler başlamıştır. Zamanla gelişen şehrin planına baktığımız zaman öncelerde çok ince, çok uzun yapı adalarının görürken Punta'ya doğru daha planlı daha orantılı dikdörtgen yapı adaları ortaya çıkmaktadır.

5.2 1876 Saad İzmir Planı ve Rıhtım Projesi

1876 tarihli Saad planında dikkat çeken rıhtımın inşası ve demir yolları ile yeni ulaşım olanaklarının kente dahil olmasıdır. Kent ticareti için yapılan bu imar çalışmaları neticesinde kentin büyüme yönü etkilenmiş yeni yerleşim alanları oluşmuştur.

Yapılan yeni imar çalışmaları doğrultusunda kent, kuzeybatı yönünde büyüme göstermiştir. Rıhtım inşaatı ile kıyı hattı daha düzgün ve doğrusal bir görünüme kavuşmuştur. Bu inşaat, yalnızca kıyı şeridinde rıhtımı kazandırmamıştır. Beraberinde denizde büyük bir alan doldurulmuş ve yeni yapı parselleri oluşturmuştur.

1876 yılında tamamlanan rıhtımda ulaşım ağı planlamalar çerçevesinde oluşmuştur. Birbirine dik olarak bağlanan yollar ızgara planlıdır. Rıhtımla hareket edip sonlanan yollar Punta bölgesine doğru uzanmaktadır. Planlı yapılaşma nedeniyle yeterli genişlikte ulaşım ağları oluşmuştur. Ulaşım ağları çerçevesinde oluşan yapı adaları düzgün dikdörtgen formdadır. Eni ve boyu orantılıdır. Yapı adalarının uzun kenarı kıyıya paraleldir. Bununla beraber üzerine gelecek yapıyı sergiler niteliktedir. Saad planı üzerinden anlaşılacağı üzere Rıhtım projesi yeni bitmiştir. Rıhtım üzerindeki imar faaliyetleri yeni başlamış olup haritada görüldüğü üzere birkaç yapı yükselmiştir.

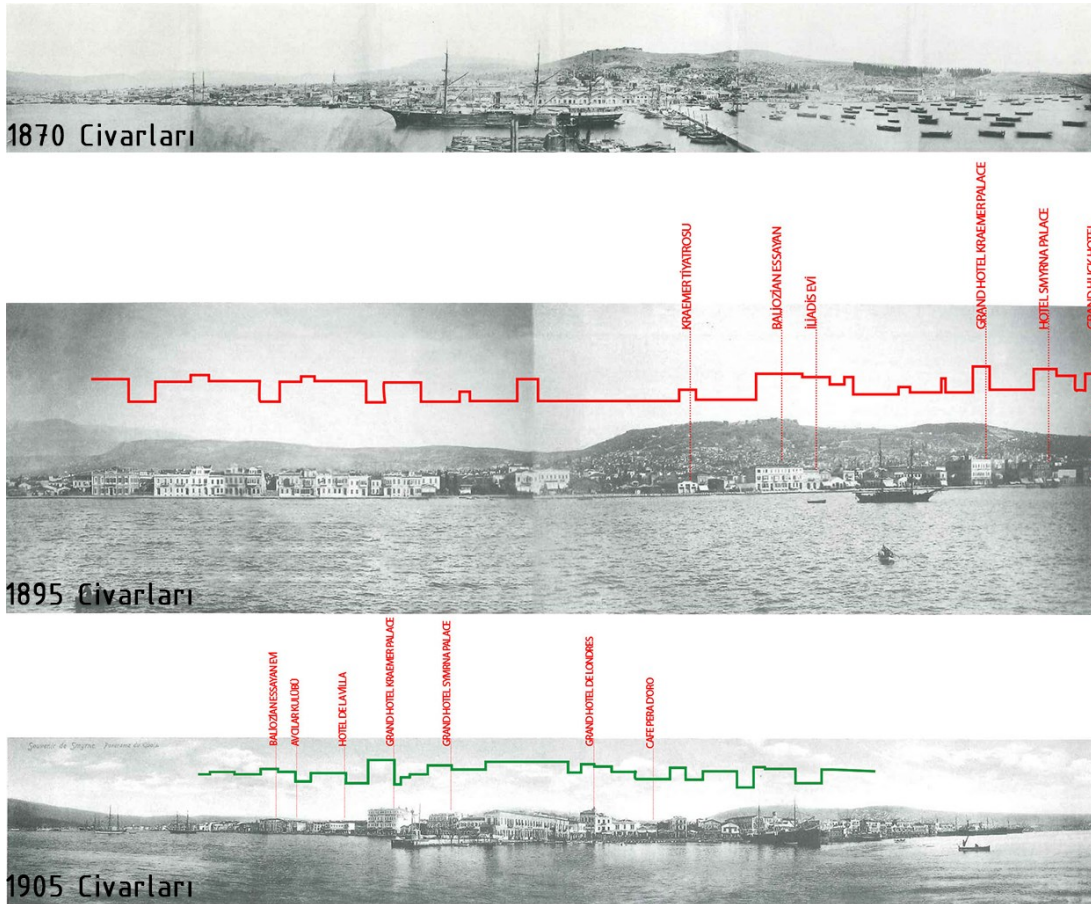
5.3 1905 Baedeker's Haritası

1905 tarihli Baedeker's haritası incelediğinde kent makro formunda değişiklik gözükmemektedir. Ulaşım ağı ve yapı adaları korunmuştur. 1922 büyük İzmir yangını öncesi şehir son şekline kavuşmuş durumdadır. 1876 Saad planı ve Rıhtım inşası ile karşılaştırıldığında yapı yoğunluğunda artış gözlemlenmektedir.

1876 yılında yapılan kent planına uyularak şehirde büyüme gözlemlenmektedir. Parsellerde ve ulaşım ağında bir değişiklik bulunmamaktadır. Planlanan yapı adalarına göre, kent planına uyularak ve yapı adalarına müdahale edilmeden yeni yapıların inşasıyla kentte büyüme gerçekleşmiştir. İç bölgede ise yapı adalarının kısa kenarları denize paralel olmuştur. İç bölgede kıyı şeridinden ziyade; avlulu, büyük gabarili, bütün bir yapı adasına yayılmış, okul, kilise gibi mekânlar ile de karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra kısa kenarı yola paralel konumlanan bitişik nizamdaki konut örnekleri de bulunmaktadır. Punta bölgesinde ise büyük gabarili fabrika, atölye, depo yapıları gözlenmektedir.

1876 Saad haritası ile planlanmış kent bölgeleri ilk kez karşılaşmaktayız. Storari haritası ile arasındaki en büyük farklılık henüz yeni inşa edilmiş rıhtım ve denizin doldurulmasından oluşan planlı, yeni ve boş durumdaki yapı adalarıdır. 1905 Baedeker's haritası neredeyse İzmir'in 1922 büyük yangından önceki halini göstermektedir ve kent merkezi dış hatlarıyla artık gelişimini tamamlamıştır. 1876 haritası ile karşılaştırıldığında yapı adası bazında bir farklılık görülmemektedir. Tek fark boş parsellerin yerini artık yapıların almasıdır.

5.4 Kent Silüeti

Şekil 3 Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıl silüetleri. Altlık olark (Abut, 1997)

1870 tarihli panoramada, Rıhtım inşasından önce kıyı şeridi silüeti tam olarak okunamamaktadır. İki ya da üç katlı yapılar bulunmaktadır. Oldukça uzun ve ince olan yapı adalarının ince olan kenarı gözükmektedir. Farklı derinlikler ile kıyıya uzanarak dişler oluşturmuş yapı adaları dikkat çekmektedir. Şehre gelen gemilerin referans alabilecekleri bir oluşum çok belirgin değildir. Bu sebeple kıyıda gemilerin oluşturduğu belirli bir düzen okumak zordur.

1895 tarihli panorama, rıhtımın inşasının tamamlandığını göstermektedir. Rıhtımın inşası ile birlikte yeni yapı adaları oluşmuştur. Planlanmış bu yapı adalarında kıyı şeridi boyunca yeni yapılar yükselmeye başlamıştır. Kuzeye doğru bitişik nizamda konut yapıları bulunmaktadır. Yapı adası yerleşimi doğrultusunda yapıların cephesi kıyıya denk gelmekte ve kendilerini sergilemektedirler.

(Abut, 1997) 'e göre 1905 tarihli olan panoramanın. Kent silüetine dahil olan yapılar ve bazı yapıların dört katlı oluşu dikkate alındığında panoramanın 20. yüzyılın başına ait olduğu söylenebilir. Erken 20. yüzyılda neredeyse kıyı şeridinin tamamı yeni yapılarla doldurulmuştur. Kuzeyde konut yapıları görülmektedir. Güneye inildikçe, kulüp binaları, sinemalar, kafeler, barlar, oteller görülmektedir. Bazı yapılara dördüncü katları eklenmiştir. Özellikle otel yapıları olan bu yapılar yatayda ve düşeydeki büyüklükleri ile silüeti büyük ölçüde belirlemişlerdir. Kentin vitrini niteliğindeki Rıhtım 1922 yangınından önce son durumunu neredeyse almış vaziyettedir. İzmir'e gelen gemiler, belli bir bir düzen içinde kıyı boyunca konumlanmış, karadaki planlı yapılaşmaya paralel deniz üzerine yerleşmişlerdir.

5.5 Levanten Yapıları

Rıhtım inşası ile yeni yapı adaları oluşmuş ve 19. Yüzyılın son çeyreğinde rıhtımda inşa faaliyetleri başlamıştır. Kentin sosyal merkezinin kaydığı ve kent vitrini olarak kabul gören rıhtımda dönemin sosyal ve ticari ihtiyaçlarına karşılık veren yapılar yükselmeye başlamıştır. Özellikle ticaret hayatına yatırım yapan Levantenler, yapılarına kendi yaşam tarzlarını hem işlevsel açıdan hem de estetik değerler bakımından yansıtmıştır. İnşa ettikleri tiyatro binaları, sinema binaları gibi eğlence yapıları ile sosyal hayatlarına kendi kültürleri üzerinden katkı sağlamıştır. Sadece kendi kültürlerine değil Osmanlı tabasını da yeni sosyal aktiviteler ile tanıştırmışlardır.

Levantenlerin kente olan yatırımlarının neredeyse tamamı ticaretleri için gerekli olan yatırımlardır. Kente geliş amaçları ticaret yapmak olan ve kendilerine sağlanan çeşitli kapitülasyonlara sebebi ile de kent ticaretinde önemli bir konuma ulaşmıştır. İnşa edilen sosyal yapılarında kulüp binalarında dahi ticari çıkarlar neticesinde yatırımlarını yapmışlardır. Öyle ki kulüplerde yürüttükleri sosyal faaliyetlerin asıl amacı yeni insanlarla tanışıp yeni ticaret ağları sağlamaktır. Öyle ki sosyal kulüplere giriş için belirli şartlar istenmektedir. Kente yapılan otellerde aynı şekilde kente gelen misafirlerini yeni yatırımcılarını rahat ettirmek için ticari kaygı ile inşa edilmiştir.

Rıhtımda yapılan yapıların büyük çoğunluğu sosyal faaliyetler için inşa edilmiştir. Bu inşaatlar sonrası kentte sinema, restoran, bar, kulüp, otel binalarındaki büyük orandaki artış gözlemlenmektedir. Bu binalar arasında ki en büyük artışı otel binaları sağlamıştır. Özellikle kat sayısı bakımından diğer binalardan genellikle fazla olan otel binaları, kent silüetini gabarileri ile en çok etkileyen yapılar olmuştur. Rıhtıma inşa edilen yapıların büyük çoğunluğu arkalarında bıraktıkları yapılardan yüksek inşa edilmiş ve gerideki binaları gölgede bırakmıştır. En başından planlanan yapı adalarına uyularak düzenli bir şekilde inşa edilen bu yeni yapılar silüete bir düzen getirmiştir. Ve geride bıraktıkları yapıların düzensizliklerini gizlemiştir. Levanten yapılarının izledikleri üsluplar o dönemde Avrupa'da da yaygın olan üsluplardır. Art nouveau, barok, Rönesans ve romanesk (Neoklasik) üslupları hayatlarının, her şartta korudukları Avrupalılıklarının bir yansıması olarak kent vitrininde yerini bulmuştur.

Yapı Adı	İşlev	Konum	Yapılış Tarihi	Üslup
Kraemer Tiyatrosu	Tiyatro	*Kordon (Rıhtım) *Ara Parsel *Kıyı Şeridi	1880	*Art Nouveau *Taş, Demir, Cam Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
Pathe Sineması	Sinema	*Kordon (Rıhtım) *Ara Parsel *Kıyı Şeridi	1909	*Art Nouveau *Taş, Demir, Cam Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
İzmir Tiyatrosu	Tiyatro	*Kordon (Rıhtım) *Ara Parsel *Kıyı Şeridi	1886-1911	*Art Nouveau *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
Sporting Kulüp	Kulüp ve Tiyatro	*Kordon (Rıhtım) *Köşe Parsel *Kıyı Şeridi	1894-1898	*Rönesans, Romanesk (Neoklasik) *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu

Avcılar Kulübü	Kulüp	*Kordon (Rıhtım) *Köşe Parsel *Kıyı Şeridi	1894	*Art Nouveau, Rönesans, Barok, (Neoklasik) *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
Grand Huck Hotel	Otel	*Kordon (Rıhtım) *Köşe Parsel *Kıyı Şeridi	1888	*Rönesans, (Neoklasik) *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
Hotel Smyrna Palace	Otel	*Kordon (Rıhtım) *Ara Parsel *Kıyı Şeridi	1895 Öncesi	*Rönesans, Barok (Neoklasik) *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu
Grand Hotel Kraemer Palace	Otel	*Kordon (Rıhtım) *Ara Parsel *Kıyı Şeridi	1895 Öncesi	*Rönesans, Barok (Neoklasik) *Taş Yapı Malzemesi *Simetrik Yapı Kurgusu

6.SONUÇ

İzmir kenti kuruluşundan itibaren Anadolu'nun önemli liman kentlerinden biri olmuştur. Korunaklı limanı ve verimli tarım arazileri tarih boyunca yerleşimin tercih edilmesinde ve kentin gelişiminde rol oynamıştır. Bununla birlikte uluslararası ticaret rotalarının düğüm noktasında yer alması İzmir'in özellikle 19. yüzyılda Doğu Akdeniz'in en önemli dış ticaret limanlarından biri olarak öne çıkmasında etkili olmuştur. Farklı dillerin, dinlerin ve kültürlerin kaynaştığı bu gözde liman kenti 19. yüzyılda oldukça çeşitli bir demografik yapıya ev sahipliği yapmıştır. Müslüman Türklerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu kentte, Ermeniler, Rumlar, Yahudilerle birlikte Levantenler de yaşamaktaydı.

İzmir'e en eski tarihte yerleşen Avrupalı unsurlar, diğer bir deyişle Levantenler dikkate alındığında 13. yüzyılda kentte kurulan Ceneviz ticaret kolonisinden bahsedilebilir. Cenevizliler kıyı şeridinde Liman Kalesi ve çevresine yerleşmişlerdi. 16. yüzyıldan başlayarak Fransız, İngiliz ve Hollandalı tüccarlar da, hem ticaretle ilgili limana yakınlığın avantajından yararlanarak hem de güvenlik gereği en rahat şekilde ve kısa zamanda tahliye etme olanağı sağladığı için kıyı koyunca Frenk Mahallesi'ne dönüşecek bölgede yerleştiler. 19. yüzyıl İzmir'in kent tarihinde Doğu Akdeniz'in en parlak ticaret limanlarından, kozmopolit kentlerinden birine evrildiği dönem olmuştur. Aynı zamanda bu yüzyıl İzmir Levantenlerinin tarihi dikkate alındığında, Levanten kültürün sosyal ve ekonomik alanda, kent yaşamında ve mekânında ve de kentin fiziksel yapısında izlerinin en güçlü şekilde okunabildiği dönem olmuştur. Mülkiyet hakkı edindiklerinden sonra, 19. yüzyılın özellikle sonlarında Levantenler, kentin çehresinin biçimlenmesinde büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

Frenk Caddesi etrafında gelişen Frenk Mahallesi, Levantenlerin kent içinde yaşam alanlarına karşılık gelmekteydi. Ticaretle meşgul, Osmanlı kent kültüründen farklı daha Avrupalı bir yaşam tarzını benimseyen bu gruplar, kent dokusunda da biçimsel özellikleriyle ayrışan kendi mahallelerini kurmuşlardır. Kentin diğer mahallerinden farklılaşan, sahil hattı boyunca boylamasına uzanan, ince, uzun dikdörtgen yapı adalarından oluşan izgara planlı Frenk Mahallesi, burada yer alan alta ticaret üstte konut karma kullanımlarıyla, yeme içme mekânları, eğlence yapıları ve kulüp binalarıyla daha dışa dönük bir kent yaşamına ve sosyal hayata ev sahipliği yapmaktaydı. 1856 Storari haritasında Frenk Caddesi boyunca gelişen bu fiziksel doku izlenebilmektedir. 1876 Saad haritası ise rıhtımın inşası ve daha oranlı dikdörtgen yapı adalarıyla birlikte Frenk Mahallesi ve çevresinde, özellikle kıyı hattında ve de kente ulaşım olanaklarının çeşitlendiği demiryollarıyla, kentin fiziksel yapısında ortaya çıkan dönüşümleri göstermektedir. Frenk Caddesi restoranları, barları, depoları ile de hem ticaret hayatının hem de sosyal hayatın merkezi konumunda olmuştur. Rıhtım inşasıyla kent yaşamının yeni odağı buraya kaymıştı. Restoranlar, barlar, tiyatrolar, sinemalar, sosyal kulüpler burada yer bulmuştu. 1905 Baedeker haritası irdelendiğinde ise, kentin vitrini niteliğinde kıyı boyunun neredeyse son görüntüsünü aldığı söylenebilir. Geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyıla tarihlenen fotoğrafların da gösterdiği üzere özellikle rıhtım üzerinde oluşan yeni yapı adalarının tamamında yeni yapılar yerlerini almış ve kent silüeti tamamlanmıştır. Burada inşa edilen başlıca ve örnek teşkil eden Levanten yapıları incelediğinde, mimarileri, işlevleri, malzemeleri açısından Batı etkisi dikkat çekmektedir. İşlev açısından incelendiğinde; sinema, tiyatro, bar, sosyal kulüp binaları ile Osmanlı toplum yapısının özünde bulunmayan yapılar söz konusudur. Bazı yapılar işlevleriyle de Osmanlı Türk toplumuna yeni sanat dalları tanıma imkânı sunmuştur. Yapı malzemesi genel olarak taş olan binalar, üslup açısından ele alındığında; Barok, Rönesans, Romanesk, Art Nouveau gibi üsluplar çeşitliliği ile karşılaşılmaktadır.

Denilebilir ki, Levanten kültürün izlerini İzmir kentinin form ve dokusundan başlayarak tek tek mimari birimler üzerinden değerlendirebilmek mümkündür. Kendi yaşam çevrelerini biçimlendiren Levantenler, ticaret amacıyla yerleştikleri bu liman kentinde, kentin çehresini de şekillendirecek, dönüştürecek büyük yatırımlarda bulunmuşlardır. Kordon boyunca uzanan mahallelerinin nasıl biçimlendiği doğrudan kent silüetinin biçimlenişine de yansımıştır. Kente tanıttıkları yeni yapı

tipleri ile kent yaşamını renklendirmişler, çeşitlendirmişlerdir. Sonuç olarak, kimlik yapılarını asimile olmadan koruyan Levantenler, kültürlerini kent morfolojisine direkt olarak yansıtmayı başarmışlardır. Avrupalı gezginlerin anlatılarında da yer bulduğu üzere Levanten Mahallesi adeta; Fransa, İtalya, İngiltere gibi Avrupa devletlerinin bir hülasası niteliğindedir: “İzmir, Marsilya’nın Küçük Asya kıyılarındaki bir örneği; Paris-Londra benzeri yaşam süren Avrupalı konsolos ve bankerleri olan büyük, şirin bir ticaret merkezi.” (Lamartin’dan naklen, Pınar, 2001, s.144).

KAYNAKÇA

(tarih yok).

Abut, A. (1997). *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*. İstanbul: Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Estitüsü.

Akkurt, H. B. (2004). 19. Yüzyıl Batılılaşma Kesitinde, Bornova ve Buca Levanten Köşkleri Mekansal Kimliğinin İrdelenmesi. *Doktora Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Amen, M. A. (2021). The Assessment of Cities Physical Complexity through Urban Energy Consumption. *Civil Engineering and Architecture*, 9(7), 2517–2527. doi:10.13189/cea.2021.090735

Ayan, B. (2010). Kent Morfolojisini Etkileyen Nedenler Ve Eminönü Tarihi Yarımada Bölgesinin İstanbul Ulaşımına Etkileri. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.

Beyru, R. (2000). *19. Yüzyılda İzmir’de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Canpolat, E. (1992). Kuruluşundan Bizans Dönemi Sonuna Kadar İzmir. R. Beyru içinde, *Üç İzmir* (s. 11-32). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Daş, M. (2009). Ortaçağ’da İzmir. *İzmir Kent Tarihi* (s. 41-54). içinde İzmir: Devajans.

Gençer, C. İ. (2012, Aralık). 1840-1912 Yılları Arasında İzmir Ve Selanik’teki Kentsel Ve Mimari Değişim. *Doktora Tezi*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

Moudon, A. V. (1997). Urban Morphology As An Emerging Interdisciplinary Field. *Urban Morphology*, 3-10.

Türkçe Sözlük. (1983). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu.

Üsdiken, B. (2006). Pera’da Levantines, Marranes ve Yabancılar. *Avrupalı mı Levanten mi?* (s. 71-118). içinde İstanbul: Bağlam Yayınları.

Wilkinson, E. M., & Willoughby, L. A. (1962). *Goethe, Poet and Thinker*. London: Edward Arnold.

Yıldız, M. (2012). İzmir Levantenleri Üzerine İnceleme. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 36-54.

Yılmaz, F., & Yetkin, S. (2002). *İzmir Kent Tarihi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Yorulmaz, Ş. (1988). *İzmir Basınında Levantenler (19.yüzyılın 2.yarısı)*. İzmir: İzmir: Dokuz Eylül Üni., Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.